

KIM GHATTAS

VALUL NEGRU

ARABIA SAUDITĂ, IRAN ȘI
RIVALITATEA DE PATRUZECI DE ANI
CARE A DESTRĂMAT CULTURA,
RELIGIA ȘI MEMORIA COLECTIVĂ
ÎN ORIENTUL MIJLOCIU

Traducere din engleză
de Andrei Pogăciaș

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Pacea lor e tăcerea pustiului. — Tacitus, *Agricola*
(senator roman, m. 120 d.Cr.)*

* Tacitus, *Opere*, vol. 1, tr. H. Mihăescu, Ed. Științifică, București, 1958, p. 79.

Cuprins

Notă privind terminologia utilizată	11
Protagonistii	13
Introducere	19
PARTEA ÎNTÂI – REVOLUȚIA	
1. Revoluția casetelor	25
2. Azi la Teheran, mâine la Ierusalim	53
3. Inimă sângerândă	76
4. Întuneric	99
PARTEA A DOUA – COMPETIȚIA	
5. Eu l-am ucis pe faraon	123
6. Fără <i>dupatta</i>	143
7. Karbala în Beirut	165
8. <i>Shia Kafir!</i>	185
9. Mecca e a mea	207
10. Războaiele culturale	220
11. Valul negru	230
12. Generația 1979	250
PARTEA A TREIA – RĂZBUNAREA	
13. Cain și Abel	273
14. Ruptura	295
15. Predarea	309
16. Contrarevoluția	325
17. Între ISIS și CGRI	343
18. Călcăiul lui Ahile	359
19. Crimă pe Bosfor	376
Concluzie	401

Muhtumiri	409
Note	415
Indice	445

Notă privind terminologia utilizată

Am folosit transcrierea literală curentă pentru numele și termenii consacrați din arabă, persană și urdu. În alte cazuri, am folosit propriile transliterări. Atât traducerea titlurilor din ziarele arabe, cât și cea a citatelor și a unor poezii îmi aparțin. Oriunde există concepte similare în cele trei culturi pe care le discut, le-am indicat echivalentul în arabă.

Pentru conceptul de „Gardian al Dreptului“, introdus de Khomeini, care este menționat în mod repetat, am folosit transliterarea arabă *wilayat al-faqih* (diferită de cea persană *velayat-e faqih*), pentru a evita confuzia. În arabă, și *ibn*, și *bin* pot fi traduse prin „fiul lui“. Le-am folosit pe amândouă, în funcție de modalitatea cea mai uzuală (Mohammad bin Salman sau Abdelaziz ibn Saud). Numele *Muhammad* poate fi de asemenea transliterat ca *Mohammad*, și le-am folosit pe amândouă, în funcție de uz sau de preferința exprimată de personajele din carte. Am ales să mă refer la multe dintre personajele principale cu prenumele lor, pentru a le diferenția de personajele istorice mai importante.

Protagoniștii

Liban

Hussein al-Husseini: Politician șiiit și șef al parlamentului în anii '80.

Musa Sadr: cleric șiiit iranian, mutat în Liban în 1959, dispărut în Libia în 1978.

Hani Fahs: cleric șiiit, a trăit în Iran între 1979 și 1986; susținător, apoi critic al revoluției.

Badia Fahs: fiica lui Hani, ziaristă, a trăit în Iran pe perioada studenției.

Sobhi Tufayli: membru fondator al Hezbollah.

Hassan Nasrallah: secretar general al Hezbollah din 1992.

Rafiq Hariri: politician miliardar, de trei ori prim-ministru, asasinat în 2005.

Iran

Mahmoud Ahmadinejad: președinte între 2005 și 2013.

Masih Alinejad: ziarist și activist.

Abolhassan Banisadr: naționalist de stânga, primul președinte de după revoluție.

Mehdi Bazergan: membru fondator al Mișcării de Eliberare a Iranului (MEI), cel dintâi premier după revoluție.

Mohammad Beheshti: khomeinist loial și fondator al Partidului Republican Islamic.

Mostafa Chamran: membru-cheie al MEI, primul ministru al apărării în Iranul revoluționar.

Sadegh Ghotbzadeh: membru-cheie al MEI.

Mohammad Khatami: președinte între 1997 și 2005.

Mohsen Sazegara: student activist în MEI, membru fondator al Gărzilor Revoluționare (IRGC).

Ebrahim Yazdi: membru-cheie al MEI, primul ministru de externe după revoluție.

Arabia Saudită

Sami Angawi: arhitect și fondator al Hajj Research Center.

Abdelaziz Bin Baz: cleric influent, vicerector al Universității din Medina în anii '60, mare muftiu al regatului între 1993–1999.

Sofana Dahlan: avocată și descendentă a muftiului din secolul al XIX-lea Ahmad ibn Zayni Dahlan.

Turki al-Faisal: șeful serviciilor de informații între 1979 și 2001.

Muhammad ibn Saud: fondator al dinastiei Al-Saud în secolul al XVIII-lea.

Muhammad ibn Abdelwahhab: predicator ortodox ultrafundamentalist din secolul al XVIII-lea, aliat al lui Muhammad ibn Saud.

Mohammad bin Salman: prinț moștenitor din 2017 și ministru al apărării din 2015, fiul regelui Salman.

Abdelaziz ibn Saud: fondatorul Regatului Arabiei Saudite, a domnit între 1932 și 1953.

Faisal ibn Saud: al treilea rege al Arabiei Saudite, asasinat în 1975.

Irak

Saddam Hussein: președinte între 1979 și 2003.

Mohammad Baqer al-Hakim: ayatollah iranian în exil în Iran între 1980 și 2003, asasinat în Irak în 2003.

Atwar Bahjat: ziarist irakian, asasinat în 2006.

Abdulmajid al-Khoei: cleric šiit, exilat în 1991, asasinat în 2003.

Mohammad Taqi al-Khoei: cleric šiit, ucis în 1994.

Jawad al-Khoei: cleric šiit, fiul lui Mohammed Taqi, exilat în 1991, reîn-tors în Irak în 2010.

Mohammad Baqer al-Sadr: ayatollah executat de Saddam în 1980, fondatorul Partidului Islamist Șiit Da'wa.

Moqtada al-Sadr: cleric și fondator al armatei Mahdi.

Siria

Hafez al-Assad: președinte între 1970 și 2000.

Bashar al-Assad: fiu al lui Hafez, președinte din 2000.

Yassin al-Haj Saleh: student activist comunist închis în 1980, cel mai important intelectual sirian din 2000.

Samira al-Khalil: activistă și soția lui Yassin, răpită de militanți în 2013.

Sa'id Hawwa: ideolog-cheie al Frăției Musulmane Siriene.

Zahran Alloush: lider al grupului rebel islamist Jaysh al-Islam, ucis în 2015.

Pakistan

Zulfiqar Ali Bhutto: prim-ministru între 1973 și 1977.

Benazir Bhutto: fiica lui Zulfiqar, prim-ministru între 1988–1990, 1993–1996, asasinată în 2007.

Mehtab Channa Rashdi: prezentator TV.

Faiz Ahmad Faiz: unul dintre cei mai faimoși poeți de limbă urdu.

Arif Hussaini: cleric šiit, susținător al lui Khomeini.

Zia ul-Haq: președinte între 1978 și 1988.

Ehsan Elahi Zaheer: erudit religios sunnit, autor de cărți împotriva šiitilor.

Egipt

Gamal Abdel Nasser: președinte între 1954 și 1970.

Nasr Abu Zeid: profesor laic de literatură arabă și studii islamice.

Farag Foda: intelectual laic, asasinat în 1992.

Nageh Ibrahim: student activist islamist, membru fondator al Gama'a Islamiyya.

Hosni Mubarak: președinte între 1980 și 2011.

Ahmed Naji: ziarist și romancier.

Anwar Sadat: președinte al Egiptului, asasinat în 1981.

Ebtehal Younes: profesoară de literatură franceză, soția lui Nasr Abu Zeid.

Ayman al-Zawahiri: liderul Jihadului Islamic din Egipt, numărul doi din al-Qaeda.

Alții

Yasser Arafat: președinte al Organizației pentru Eliberarea Palestinei.

Issam Berqawi, cunoscut și ca Abu Muhammad al-Maqqdissi: salafit iordanian, mentor al lui Abu Musab al-Zarqawi.

Muammar al-Gaddafi: conducător al Libiei între 1970 și 2011.

Introducere

„Ce s-a întâmplat cu noi?“ Întrebarea ne bânuie și acum în lumea arabă și musulmană. O repetăm ca pe o mantră. O veți auzi din Iran până în Siria, din Arabia Saudită până în Pakistan, precum și în țara mea, Liban. Pentru noi, trecutul e o țară diferită, care nu e împotmolită în ororile omorurilor sectare; un loc mult mai liniștit, fără intoleranța îngrozitoare a zeloților religioși și a războaielor fără sens și aparent fără sfârșit. Deși trecutul a cunoscut și el lovituri de stat și războaie, acestea erau limitate în timp și spațiu, iar viitorul încă arăta promițător. „Ce s-a întâmplat cu noi?“ Întrebarea s-ar putea să nu îi frământa pe cei mai tineri, care nu-și amintesc o altă lume, sau pe cei ai căror părinți nu le-au povestit despre cum în tinerețe recitau poezii la Peshawar, dezbăteau idei marxiste până târziu în noapte în barurile din Beirut sau mergeau pe bicicletă la picnicuri pe malul fluviului Tigru în Bagdad. Întrebarea ar putea să-i surprindă și pe cei din Vest, care presupun că extremismul și vărsarea de sânge de azi au fost întotdeauna regula.

Această carte ne invită să călătorim în trecut, însă nu se lasă fermecată de nostalgia visătoare a unei lumi senine. Scopul meu a fost să înțeleg când și de ce lucrurile au început să se destrame și ce s-a pierdut, mai întâi încet, iar apoi cu o viteză neașteptată. Sunt multe puncte de cotitură în istoria modernă a Orientului Mijlociu care ar putea explica cum ne-am prăvălit în aceste abisuri ale disperării. Unii vor spune că sfârșitul Imperiului Otoman și căderea ultimului califat islamic de după Primul Război Mondial au reprezentat momentul în care lumea islamică și-a pierdut calea; sau vor vedea în crearea statului Israel din 1948 și înfrângerea arabilor în Războiul de Șase Zile din 1967 prima fisură în sufletul colectiv arab. Alții vor sări direct la invazia americană din Irak din 2003 și vor considera urmările ei ca apogeul absolut al conflictelor care durează de milenii: sunniți și șiiți care se omoară între ei, Arabia Saudită și Iranul înclăștate într-o luptă pe viață și pe moarte. Vor insista că și omorurile, și rivalitatea sunt inevitabile și eterne. În afară de partea cu „inevitabile

și eterne“, nici una dintre aceste explicații nu e greșită, dar nici una nu schițează o imagine completă.

Încercând să răspund la întrebarea „Ce s-a întâmplat cu noi?“ m-am îndreptat spre fatidicul an 1979. Trei evenimente majore au avut loc în același an, aproape independente unul față de altul: Revoluția Iraniană; asediul Sfintei Moschei din Mecca de către zeloții saudiți și invazia sovietică din Afganistan, primul câmp de bătălie pentru jihad în vremurile moderne, efort sprijinit de Statele Unite. Combinația dintre cele trei a fost toxică, și nimic nu a mai fost vreodată la fel. Din acest decoct nociv s-a născut rivalitatea saudio-iraniană, o competiție distructivă pentru poziția de lider al lumii islamice, în care ambele țări mânuiesc, exploatează și distorsionează religia urmărind fără scrupule puterea absolută. Aceasta este o constantă din 1979 încoace, torentul care răvășește totul în calea sa.

Nimic nu a schimbat lumea arabă și musulmană atât de profund ca evenimentele din 1979. Alte evenimente la fel de importante au desfășurat alianțe, au pornit sau au încheiat războaie ori au fost martorele nașterii unor noi mișcări politice. Dar moștenirea radicală a lui 1979 a făcut toate acestea și ceva în plus: a început un proces care a transformat societățile și a modificat standardele culturale și religioase. Mișcările dezlănțuite în 1979 ne-au schimbat și ne-au răpit memoria colectivă.

Anul 1979 și cele patru decenii care i-au urmat sunt subiectul acestei cărți. Rivalitatea saudio-iraniană a mers dincolo de geopolitică, transformându-se într-o competiție din ce în ce mai dură pentru legitimitate islamică, prin dominație religioasă și culturală, schimbând societățile din interior – nu doar în Arabia Saudită și Iran, ci în toată regiunea. În timp ce multe cărți analizează Revoluția Iraniană, puțini iau în considerare urmările ei în exterior, modul cum lumea arabă și sunnită a reacționat față de acest eveniment crucial. Ajunse până în Pakistan, talazurile rivalității au schimbat spectaculos țări puternice și pluraliste, dezlănțuind cortegii de omoruri sectare care nu ne definiseră niciodată în trecut. Deși Pakistanul este localizat geografic în subcontinentul indian, istoria sa modernă este strâns legată de mișcările care s-au dezvoltat în Orientul Mijlociu, iar țara apare de multe ori în această poveste. De-a lungul acestui mare Orient Mijlociu, creșterea militantismului și creșterea intoleranței religioase au avut loc în paralel și adesea s-au hrănit una din cealaltă.

Oriunde am mers să iau interviuri pentru această carte, de la Cairo la Bagdad, de la Teheran la Islamabad, am fost întâmpinată cu emoție când i-am întrebat pe oameni despre impactul pe care anul 1979 l-a avut asupra vieții lor. M-am simțit de parcă făceam terapie națională sau regională, stând în sufrageriile și birourile oamenilor: fiecare avea o poveste despre cum 1979 i-a stricat viața, căsnicia, educația – inclusiv cei născuți după acel an. Deși aceasta nu este o lucrare de cercetare is-

torică și nici un studiu academic, ea este în schimb mai mult decât o relatare jurnalistică: am căutat adânc în arhive, am parcurs mii de ziare, am intervievat zeci de oameni și am construit o bibliotecă virtuală a istoriei acestor patru decenii. Rezultatul este o nouă lectură a evenimentelor cunoscute, unele uitate, altele trecute cu vederea, majoritatea studiate anterior în mod izolat. Adunate laolaltă, întinse de-a lungul a patru decenii de istorie și șapte țări, zguduie multe adevăruri acceptate despre regiune și aruncă o lumină revelatoare asupra modului în care rivalitatea saudită-iraniană a evoluat și s-a modificat de-a lungul timpului, cu urmări pe care nimeni nu le putea prevedea în 1979.

Deși evenimentele geopolitice pregătesc scena pentru *Valul negru*, aceasta nu este o carte despre terorism, al-Qaeda sau chiar ISIS, nici despre falia dintre šiiti și sunniți și nici despre pericolele pe care fundamentalistii violenți le reprezintă pentru Vest. Acesta a fost punctul nodal aproape obsesiv al titlurilor din presa occidentală. În schimb, paginile de față aduc în prim-plan povestea nespusă a acelora – și sunt mulți – care au luptat și continuă să lupte împotriva întunericului intelectual și cultural care a cuprins treptat țările lor în deceniile care au urmat fatidicului an 1979. Intelectuali, poeți, avocați, prezentatori de televiziune, tineri clerici, romancierii; bărbați și femei; saudiți, iranieni și pakistanezi; sunniți și šiiti; foarte religioși, unii seculari, dar toți gânditori progresiști, care reprezintă lumea entuziastă și pluralistă care dăinuie sub valul negru. Ei sunt majoritatea redusă la tăcere, care au suferit enorm din cauza celor care sunt mereu intoleranți, indiferent dacă mănuiesc puterea politică sau o armă. Unii au plătit cu viața, ca ziaristul saudit Jamal Khashoggi, ucis în consulatul saudit din Istanbul în octombrie 2018. Jamal îmi era coleg și prieten. Scriam un pasaj despre viața lui când moartea sa brutală a conferit o turnură macabră poveștii mai mari a rivalității saudită-iraniene.

Viețile tuturor personajelor din această carte se împletesc în timp, peste generații. Unele sunt cunoscute; majoritatea nu. Trăiesc în țări diferite, dar duc aceleași bătălii. Poveștile sunt încadrate în relatările altor personaje istorice, scriitori faimoși sau militanți infami, totul alcătuind o poveste mai mare, un fel de *O mie și una de nopți* a politicii moderne din Orientului Mijlociu.

Istoria de față începe cu doar câțiva ani înainte de 1979, pe țărmurile Mediteranei, în Liban, cu un episod mai puțin cunoscut, dar care a jucat un rol crucial în prăbușirea Revoluției Islamice.

Partea întâi

REVOLUȚIA

1. Revoluția casetelor

Liban–Iran–Irak–Franța 1977–1979

*În ținutul păcii însăși pacea s-a stins,
Iar dreptatea a pierit
Odată cu prăbușirea Ierusalimului.
Iubirea a fost izgonită,
Și în inima lumii
Și-a făcut sălaș războiul.
În iesle, pruncul și maica sa, Maria, se tânguie,
Iar eu mă rog. —Fairuz, versuri din Ierusalim,
floare a tuturor orașelor (1971)*

Există un paradox adânc înrădăcinat în inima revoluției care a transformat Iranul dintr-un regat persan într-o teocrație islamică, revoluție încurajată și organizată de stângiștii laici și islamiștii moderniști. Iranul ayatollahilor fundamentaliști s-a zămislit tocmai în orașele păcatului și ale libertății: Beirutul, capitala modernității arabe, odinioară cunoscut ca Parisul Orientului Mijlociu, și Parisul, orașul unde s-a născut Iluminismul. Dacă nu ar fi existat libertate în ambele orașe, ayatollahul Ruhollah Khomeini – om răbdător și perspicace – ar fi murit probabil uitat într-o casă de chirpici cu două etaje, într-o fundătură din orașul sfânt Najaf, în Irak. Clericul iranian stărnise revolte împotriva șahului Iranului timp de peste un deceniu și petrecuse ceva timp în închisoare la Teheran. A fost trimis în exil și a ajuns la Najaf în 1965, unde a zăcut în anonimat treisprezece ani, faimos în cercul său de discipoli, dar respins de majoritatea clerului șiit irakian. La Najaf, clericii nu făceau politică și îl dezaprobau pe ayatollahul provocator, care credea că are o relație specială cu Dumnezeu. În afară de clericii din orașe, care se ocupau cu teologia, mai erau și cei care vedeau în Khomeini o unealtă politică utilă, cineva care ar putea ridica mulțimile ca să lupte împotriva opresiunii. Oameni feluriți cu

visuri felurite, de la Teheran la Ierusalim, de la Paris la Beirut, priveau spre Khomeini și vedeau un om care putea servi planurilor lor, fără a-și da seama că ei serveau planurilor lui.

*

Pe coasta Libanului, pe terasa unei case cu vedere spre marea strălucitoare, trei oameni purtați de năzuința pentru dreptate discutau până târziu în noapte despre cum ar putea recrea lumea și țările lor. Era o adunare stranie: Musa Sadr, fascinantul cleric iranian cu turban și ochi verzi, cunoscut ca imamul Sadr; Hussein al-Husseini, mustăciosul și abilul politician libanez, în costum; și Mostafa Chamran, medicul iranian devenit revoluționar de stânga, în haine de camuflaj. Doar unul dintre ei va supraviețui dezastrului dezlănțuit de visurile lor.

Era anul 1974. Activistul antiapartheid Nelson Mandela era în închisoare, în Africa de Sud. Armata Republicană din Irlanda de Nord se lupta cu britanicii, punând bombe în barurile și centralele telefonice din Anglia. În Vietnam, armata americană cedase. Lupta continua între Sudul proamerican și Nordul comunist, dar toate trupele americane părăsiseră teritoriul vietnamez. După nouăsprezece ani de război, bilanțul era devastator: două milioane de civili, un milion și jumătate de soldați vietnamezi și șaiszeci de mii de soldați americani erau morți. Președintele Richard Nixon tocmai demisionase pentru a evita să fie demis din cauza scandalului Watergate. Bărbații purtau părul lung, cravatele erau late, iar Led Zeppelin era cea mai în vogă trupă rock din lume. În aprilie 1975 Saigonul va cădea în mâinile comuniștilor. În aceeași lună, războiul izbucnea în Liban, și focul Războiului Rece se va muta din Asia de Sud-Est în Orientul Mijlociu.

Dar acum, în vara lui 1974, adunați în casa lui Hussein din micul oraș de coastă Khalde, situat la zece minute sud de Beirut, cei trei bărbați făceau bilanțul unui an de realizări. Visurile lor trecuseră granițele, țelurile lor erau diferite, dar lupta împotriva opresiunii era aceeași. Războiul era încă un zvon îndepărtat.

În vara aceea, vocea puternică și blândă a lui Joan Baez răsunase în răcoarea uscată a Văii Beqaa. Cântăreață americană de folk și activistă pentru drepturile omului, prietenă cu